

ochrony mniejszości, będące zasadniczym trzonem pracy autora stanowią przedmiot rozważań zawarty w III rozdziale pracy. Przepisy tej konwencji obowiązywały w części rejencji opolskiej pozostałej w granicach Rzeszy oraz w polskiej części Górnego Śląska.

Tak więc rejencja opolska była jedynym obszarem w ówczesnej Rzeszy, na którym Niemcy winni byli liczyć się z normami międzynarodowego aktu prawnego, gwarantowanego przez międzynarodowe instytucje. Realizacja tych postanowień przypadła jednak w udziale niemieckiej administracji i, jak to wykazuje autor, rzeczywistość kształtowała się inaczej. Autor wykazuje i inne jeszcze płaszczyzny działania państwa niemieckiego, zmierzające tak na forum międzynarodowym, jak też poprzez różne instytucje i stowarzyszenia w obrębie kraju do zmiany nie tylko postanowień konwencji, ale i rewizji granic ustanowionych po 1918 r. Ten sam kierunek działania wytyczono organizacjom niemieckim działającym w Polsce.

Drugi rozdział pracy poświęcił autor doktrynie i taktyce narodowych socjalistów w sprawach narodowościowych. Koncepcje NSDAP w sprawach narodowościowych stanowiły integralną część tych doktryn państwa i prawa III Rzeszy. Wychoząc z tego stwierdzenia omawia autor szeroko poglądy niemieckich prawników, które wywarły wpływ na hitlerowskie pojęcie państwa, a wreszcie poglądy tych, którzy doktrynie hitlerowskiej nadawali formy prawne.

Interesujące są rozważania na temat naukowego środowiska wrocławskiego i roli, jaką odegrało ono w kształtowaniu opinii, a co za tym idzie postawy niemieckiego aparatu administracyjnego realizującego politykę rządu wobec mniejszości polskiej. Przy czytaniu tej części pracy K. Joncy nasuwa się pytanie, czy nie należałoby poświęcić osobnej rozprawy tym stosunkowo mało znanym zagadnieniom.

Omawiając taktykę partii hitlerowskiej, dotyczącą mniejszości polskiej, ukazuje ją autor na tle sytuacji politycznej panującej w Rzeszy oraz aktualnego układu stosunków polsko-niemieckich. Właściwy jednak problem, jak to już wspominaliśmy poprzednio, zawarty został w rozdziale trzecim. W tej mierze miał autor ułatwione nieco zadanie z uwagi na szereg prac, jakie ubocznie wprowadziły ten temat poruszały. Autor ukazał jednak całość tego złożonego zagadnienia, opierając się na skrupulatnie wykorzystanym materiale źródłowym, przedstawił też kwestię położenia prawnego mniejszości polskiej i żydowskiej, i to nie tylko do wygaśnięcia konwencji w 1937 r., ale również po wprowadzeniu narodowosocjalistycznego ustawodawstwa, które mimo formalnego zawieszenia na tym obszarze, w praktyce kształtowało działalność władz administracyjnych.

W dwa lata później, do znanych już wcześniej form fizycznej przemocy i jawnego terroru dołączyła się likwidacja organizacji polskich, aresztowania i zsyłania do obozów koncentracyjnych.

Wnioski autora słusznie między innymi stwierdzają, że doświadczenia zdobyte w toku walki z mniejszością polską w Niemczech wykorzystane zostały na obszarach okupowanej Polski. Praca Karola Joncy budzi wiele refleksji, co jest dużą zasługą autora. Stanowić ona też będzie trwałą pozycję w polskiej literaturze historycznoprawnej.

JAN WĄSICKI (Poznań)

Sur le „mode production asiatique”, préface de R. Garaudy, Paris, Editions Sociales, 1969, s. 349. Centre d'Etudes et de Recherches marxistes.

Od początku lat sześćdziesiątych XX w. w kręgach badaczy związanych z marksistowskim pojmowaniem procesów historycznych odżyła dyskusja wokół mało

znanej pracy K. Marksa, poświęconej sposobom produkcji poprzedzającym kapitalizm. Głównym jej przedmiotem jest sprawa, czy wszystkie ludy koniecznie musiały przechodzić kolejno przez wszystkie formacje prekapitalistyczne, a to: wspólnotę pierwotną, niewolnictwo, feudalizm. Sam Marks zdawał się dopuszczać we wspomnianej pracy wielokierunkowość rozwoju od stadium tzw. wspólnoty pierwotnej, bądź ku antycznemu niewolnictwu, bądź też właśnie ku owemu „azjatyckiemu sposobowi produkcji”. Cechować miało ten ostatni występowanie grup wolnych chłopów, bezpośrednio podporządkowanych państwu, a nie poszczególnym właścicielom ziemskim.

Prezentowany tom, poza wstępem, przynosi dwanaście rozpraw powstałych z inspiracji CERM, poczynając od 1962 r., relacjonujących stan zagadnienia, jego historię, dalsze perspektywy oraz co najcenniejsze próby ponownego spojrzenia na dzieje różnych ludów afro-azjatyckich z punktu widzenia stosowalności wobec nich wyrosłych na gruncie europejskim pojęć niewolnictwa i feudalizmu. Autorzy rozpraw — wśród nich zaś tak znani specjaliści, jak J. Cheneaux czy J. Suret-Canale — nie dają gotowej odpowiedzi. Różnią się pomiędzy sobą w ujęciach szczegółowych, a także i ogólniejszej natury. Uzupełnia zestaw bibliografia najważniejszych prac, ukazujących się w różnych krajach na poruszany temat. Książka stanowi nader cenne źródło inspiracji metodologicznej dla wszystkich zajmujących się dawniejszymi dziejami ludów świata (por. szerzej o poruszanych kwestiach nasz artykuł pt. *Spory o genezę feudalizmu*, Kwart. Hist., nr 2, 1971).

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Histoire du droit et des institutions de l'Eglise en Occident, publiée sous la direction de Gabriel Le Bras, tome VII: L'âge classique 1140 - 1378. Sources et théorie du droit, par. G. Le Bras, Ch. Lefebvre, J. Rambaud, Paris, Sirey 1965, s. XII, 608.

Mimo upływu siedmiu lat od chwili publikacji, prezentowany tom, mimo swych ogromnych walorów informacyjnych, nie wszedł jakoś poza Francję, do szerszego „obrotu naukowego”. Tymczasem zdaje się on stanowić niezbędny element podręcznego warsztatu nie tylko kanonistów, ale wszystkich historyków średniowiecznego prawa.

Książka poza wstępem i podsumowaniem pióra nieodżałowanej pamięci G. Le Brasa podzielona została na trzy części poświęcone: Dekretowi Gracjana, jego źródłom i układowi (pióra J. Rambaud, archiwistki, znawczyni tekstów XII w.); kształtowaniu się tak zwanego „klasycznego prawa kanonicznego” (zbiory pograccjanowskie ujęte następnie w Corpus Iuris Canonici), jego źródłom, zasadom, oraz ich interpretacji; ogólnej teorii źródeł prawa kanonicznego (cz. 2 i 3 opracował Ch. Lefebvre, profesor Instytutu Katolickiego w Paryżu). Uzupełniają tok wykładu: spis stosowanych skrótów (s. V), wykaz wykorzystanych rękopisów, łącznie z podaniem stron książki na których zostały powołane (s. 569 - 570), zestawienie powołanych w toku wykładu drukowanych tekstów źródłowych, indeks postaci historycznych, oraz najważniejszych pojęć (s. 585 - 608).

Prezentowany tom uznać wypada za swoistą „summę” współczesnej wiedzy o źródłach późnośredniowiecznego prawa kanonicznego, znacznie rozszerzoną pod względem kręgu obejmowanych zagadnień kontynuację klasycznego dzieła P. Fournier i G. Le Brasa o zbiorach przedgraccjanowskich. By odciążyć tekst wykładu autorzy ograniczyli do minimum odsyłacze do prac dawniejszych, których ustalenia zdobyły sobie trwałą pozycję w nauce. Szeroką ręką natomiast powołują prace

nowe, polemizując ewentualnie z ich ustaleniami. Tak na przykład, rzecz dla polskiego czytelnika ciekawa, kwestionują oni ustalenia A. Vetulaniego co do czasu powstania oraz autorstwa tzw. „rubryk” w Dekrecie (s. 69 i n.).

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

A. P. Vlasto, *The entry of the Slavs into Christendom. An introduction to the medieval history of the Slavs*, Cambridge University Press 1970, s. XII, 435 + mapa.

Książka należy do gatunku coraz liczniejszych, syntetyzujących monografii. Opracował ją wykładowca Sekcji Sławistyki Uniwersytetu Cambridge. W tym celu zapoznał się on z ogromną, wielojęzyczną literaturą oraz pokaźnym zasobem źródeł, raz po raz zaznaczając w toku wykładu swój krytyczny do nich stosunek, że wymienimy tytułem przykładu tak złożone kwestie, jak znaczenie kulturowe misji cyrylo-metodejskiej, początki organizacji kościelnej i zakonnej na Rusi, rola obrządku słowiańskiego w Czechach i Polsce czy zagadnienie miejsca powstania „zakonu sudnym ljudjam”.

W sześciu rozdziałach, w układzie chronologiczno-geograficznym, jawi się przed czytelnikiem problematyka penetracji chrześcijaństwa do Słowian znajdujących się pod dominacją Bizancjum, dalej — zamieszkujących Karyntię, Bawarię, Panonię i Morawy, następnie Słowian Zachodnich, Słowiańszczyznę południową i wreszcie Ruś. Poza krótkim podsumowaniem tom uzupełniają: rozdział poświęcony początkom życia monastycznego na Rusi, obszernie przypisy na końcu książki (niezależnie od nich posługuje się też autor w toku wykładu obszernymi objaśnieniami i odsyłaczami), bibliografia i zwięzły indeks postaci historycznych, nazw geograficznych, oraz ważniejszych pomników kultury.

Może nieco tradycyjalnie przedstawia się kwestionariusz pytań stawianych przez autora słowiańskiej przeszłości. Ogranicza się on, w zasadzie, do następujących elementów: ogólnopolityczna sytuacja, w której przyszło poszczególnym ludom słowiańskim zetknąć się z chrystianizmem, charakter i przebieg akcji misyjnej, jej bezpośrednie skutki w sferze organizacji kościelnej, rywalizacja obrządków wschodniego i łańskiejskiego, wreszcie, zresztą bardzo formalnie potraktowane i ograniczone do zabytków piśmiennictwa słowiańskiego, zagadnienie konsekwencji kulturowych chrystianizacji. Mimo pewnych braków w zestawie literatury, książka stanowi przydatne kompendium wiedzy o słowiańskim średniowieczu.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Carl Stephenson, *Mediaeval Institutions. Selected Essays*, wyd. B. D. Lyon, Cornell Paperbacks, Cornell University Press, Ithaca-New York, 1967, s. XIV, 289.

Autor zebranych w tomie studiów należał do czołówki amerykańskich mediewistów. Na jego seminariach, a także pracach wykształciło się wielu wybitnych dziś historyków USA. Główny przedmiot zainteresowań Stephensona stanowiły: historia średniowiecznych miast, narodziny reprezentacji stanowych (współczesna historiografia angielska lubi pomijać jego pionierskie studia nad problematyką angielską, mimo ich zbieżności z najnowszymi poglądami), wreszcie geneza i charakter zachodniego feudalizmu, rozumianego nota bene w sposób wąsko-tradycyjalny

W omawianym tomie (jego pierwsza edycja ukazała się w 1957), poza krótkim wstępem pióra ucznia zmarłego, wybitnego mediewisty B. D. L y o n a i bibliografią prac Stephensona, zamieszczono 10 jego najważniejszych rozpraw (na ogólną liczbę 23, uzupełnionych przez dwa zarysy o charakterze syntetycznym — *Mediaeval Feudalism* i 3 wydania *Medieval History* na blisko 600 str. Są to (w nawiasach podano datę pierwszego wydania): *The aids of the french Towns in the twelfth and thirteenth centuries* (1922, po franc.); *The origins and nature of the taille* (1929, po franc.); *Taxation and representation in the Middle ages* (1929); *The beginnings of representative government in England* (1938); *The „Firma noctis” and the customs of the hundred* (1924), *Commendation and related problems in Domesday* (1944); *Notes on the composition and interpretation of Domesday Book* (1947), *The origins and significance of Feudalism* (1941); *Feudalism and its antecedents in England* (1943); *The problem of the common man in early mediaeval Europe* (1946).

Stephensona charakteryzowała głęboka znajomość literatury europejskiej, przede wszystkim (poza angielską) francuskiej i niemieckiej, głównie z lat dwudziestych XX w. Lapidarnie referując jej zasadnicze myśli umiał on jednocześnie przeciwstawić im własne, oryginalne zdanie.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Aktual'nyje problemy istorii Rossiji epoki feudalizmu — Sbornik statej, wyd. „Nauka”, Moskwa 1970, s. 467. Institut Istorii SSSR A. N. SSSR.

Tom składa się z siedemnastu referatów wygłoszonych i przedyskutowanych na specjalnym seminarium metodologicznym, zorganizowanym w latach 1967 - 1969. Punktem wyjścia dla autorów poszczególnych opracowań, poświęconych zarówno ogólnoteoretycznym problemom historii Rosji, jak też konkretnym aspektom przeszłości, stała się próba ponownego odczytania spuścizny pisarskiej W. I. Lenina. Oderwanie się od uświęconych autorytetem wybitnych niegdyś uczonych, stereotypów myślowych, uchodzących za jedynie wierną interpretację myśli leninowskiej, sięgnięcie do źródeł owej inspiracji metodologicznej pozwoliło dostrzec w wielu kwestiach, pozornie niezwiązanych nieoczekiwane nowe perspektywy. Być może kompetencja piszącego te słowa ograniczyła wybór niżej wymienionych prac, uznanych za najlepsze. Są to: J. N. Š č a p o v *Układy społeczno-gospodarcze na Rusi XI — poł. XII w.* (s. 85 - 119), gdzie m. in. autor próbuje ukazać występowanie na gruncie Rusi kolektywnej eksploatacji, zorganizowanej przez nieliczną grupę panującą, oraz stopniowe jej przeobrażanie w indywidualne władztwa gruntowe; C. M. Ka ś t a n o v *Feudalny immunitet w świetle marksistowsko-leninowskiej nauki o rencie gruntowej* (s. 148 - 199), znakomity z metodycznego punktu widzenia przyczynek do wyjaśnienia tak zagmatwanych pojęć jak własność feudalna, władanie, dzierżenie, przymus pozaekonomiczny, napisany w dodatku nie przez prawnika, lecz znawcę ruskiej dyplomatyki; A. A. Z i m i n *Lenin o „moskiewskim carstwie”, a elementy rozdrobnienia feudalnego w ustroju politycznym Rosji XVI w.* (s. 270 - 293, gdzie przy okazji podsumowania dotychczasowych badań nad formowaniem się monarchii stanowo-reprezentacyjnej w XV — połowie XVI w., autor ukazał liczne elementy ustrojowych partykularyzmów i separatyzmów w ustroju Rosji); M. A. Ra c h m a t u l l i n *Świadomość społeczna chłopstwa w dziełach W. I. Lenina* (s. 398 - 441, gdzie rozwinęto m. in. tezę, iż chłopstwo nie było zdolne podjąć walki, w wyniku której obalony mógłby zostać ustrój feudalny).

Ponadto w skład tomu weszły studia: E. J. Z a o z e r s k i e j o marksistowsko-leninowskiej nauce, o formacjach społeczno-ekonomicznych i radzieckich dyskusjach

na ten temat w latach dwudziestych i sześćdziesiątych XX w. (polemika ze zwolennikami ograniczania stosowalności pięciostadialnego schematu rozwoju ludzkości); V. T. Pašuto, V. I. Sałov, L. V. Čerepnin *Rola zasady partyjności w naukach historycznych*; L. N. Puškarev *Źródła historyczne w świetle leninowskiej teorii „odbicia”*; E. J. Kołyčeva *Niektóre zagadnienia niewolnictwa i feudalizmu w pracach W. I. Lenina i radzieckiej historiografii*; J. A. Tichonov *Zagadnienie formowania się ogólnorosyjskiego rynku*; J. R. Klokman *Kapitał handlowy w Rosji*; L. L. Muravieva *Rola tzw. przez Lenina „hurtowych rzemiosł” w procesie narodzin kapitalizmu w Rosji*; C. M. Troickij *Lenin o rosyjskiej monarchii absolutnej*; G. A. Nekrasov *Wojna a polityka w dziejach Rosji XVII - XVIII w.*; V. D. Nazarov *Zagadnienie leninowskiej teorii walki klasowej chłopstwa rosyjskiego u schyłku feudalizmu*; A. A. Preobrażenskij *Historyczna rola rosyjskich rubieży w dobie późnego feudalizmu*; E. J. Družinnika *Lenin o rozwoju stosunków kapitalistycznych w południowych i południowo-wschodnich rejonach Rosji*; M. D. Kurmačeva *Rola prac Lenina dla badań nad dziejami oświaty*.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Robert Fossier, *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, wyd. Armand Colin, Paryż 1970, s. 382. Collection U — Série, Histoire médiévale, dirigée par G. Duby.

Spośród syngalizowanych już na tych łamach tomów: M. Pacaut o strukturach politycznych średniowiecza oraz J. F. Lemarignier o ustroju średniowiecznej Francji (por. t. XXIII, z. 1 i 2), niniejszy uznać wypadnie bodaj za najciekawszy. Stało się to za sprawą zarówno autorskiego sposobu widzenia prezentowanych zagadnień, jak też ich przekazywania odbiorcy. R. Fossier jest profesorem historii na Uniwersytecie w Nancy (doktor ès-lettres), autorem nader ciekawej pracy pt. *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIII-e s.* (1968).

Najnowsza publikacja nadaje szeroki sens pojęciu „historia społeczna”, rozumiejąc pod nią nie tylko ustrój gospodarczy i społeczno-prawny ludów przynależnych do zachodniego chrześcijaństwa, ale również właściwe dla nich różnego rodzaju więzi społeczne, sposoby grupowej integracji czy zarówno gwarancje, jak i różnorakie sposoby zagrożenia tworzącego się nowego porządku.

Uderza naczelna teza autora, zgodnie z którą w dziejach społecznych brak zasadniczej cezury pomiędzy schyłkowym antykiem i wczesnym średniowieczem. Przełom dokonać miał się na Zachodzie dopiero pomiędzy 950 a 1050 r., w dobie gdy para małżeńska zaczęła odgrywać większą rolę niż wielka rodzina, jednostka większą niż zbiorowość, a klasa społeczna — niż od „Boga ustanowiony” układ stosunków. Rozwój klasowego społeczeństwa występujący w pełni w ciągu XIX stulecia, przygotowywać miały powolne przemiany, których początków szukać należy właśnie w XI w.

Trójdzielna konstrukcja książki ukazuje czytelnikowi, tzw. przez autora „społeczeństwo prymitywne” IV - X w., dalej okres formowania się załączków klas społecznych pomiędzy X a płową XIII w., wreszcie tzw. kryzys wzrostu średniowiecznego społeczeństwa, trwający gdzieś do końca XV stulecia.

Podobnie jak w większości tomów serii wykład przeplatają, umieszczane na końcu rozdziałów fragmenty ciekawie dobranych tekstów źródłowych w przekładzie na francuski, oraz oszczędna, przeważnie celna, choć tym razem zbyt ograniczona do pozycji francuskich bibliografia.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Heinrich Demelius, *Eheliches Güterrecht im spätmittelalterlichen Wien*. Österreichische Akademie der Wissenschaften — Philosophisch-Historische Klasse — Sitzungsberichte, 265. Band, 4. Abhandlung. Hermann Böhlau Nachf., Wien 1970, ss. 140.

Badania nad stosowanym w średniowiecznym Wiedniu małżeńskim prawem majątkowym zapoczątkowane zostały w drugiej połowie ubiegłego stulecia przez P. Rotha, w którego ślady poszło następnie kilku innych historyków prawa, jak R. Schröder, P. Hradil, M. Berent, H. Lentze i Th. Mayer-Maly. Najnowszym zaś osiągnięciem w tej dziedzinie jest książka Heinricha Demeliusa, wieloletniego profesora prawa handlowego wiedeńskiej Wszechnicy, który w swej bogatej twórczości naukowej *con amore* zajmuje się historią prawa prywatnego.

Omawiana monografia jest rezultatem żmudnej i wnikliwej kwerendy archiwalnej, którą objęty został poważny zasób materiałów źródłowych, zachowanych w Archiwum Miasta Wiednia. „Ein anschauliches Bild aus dem Wiener mittelalterlichen Privatrecht — pisze we wstępie prof. Demelius — ist nur durch eine Auswahl aus Hunderten Steinchen (*Urkunden, Grundbucheinträgen*) herzustellen. Mass und Art der Wiedergabe kann verschieden gewählt werden. Ich war bemüht, in der grossen Zahl der Beispiele die grosse Mannigfaltigkeit des vergangenen Rechtslebens wiederzuspiegeln und durch die meist wörtliche Wiedergabe der Belege den teilnehmenden Leser in die Lage zu setzen, sich eine eigene, hie und da abweichende Meinung zu bilden. Wie es gewesen ist, kann man selten beweisen; eher vorschlagen, wie es gewesen sein könnte” (s. 5). Nie dąży więc autor do stworzenia syntezy, nie formułuje wniosków ogólnych, lecz ogranicza się do przedstawienia i objaśnienia ujętych w usystematyzowany schemat wybranych *casusów* z wiedeńskiej praktyki sądowej i administracyjnej. Suma tych przykładów, zgodnie z „prawem wielkiej liczby”, daje jednak pewien obraz ogólny, odzwierciedlający — przynajmniej w przybliżeniu — system i normy małżeńskiego prawa majątkowego, które stosowane było zwyczajowo w stołecznym mieście Austrii w okresie od drugiej połowy XIV aż po początki XVI stulecia.

W pierwszej części pracy (s. 7-46) analizuje autor liczne *casusy* świadczące o szerokim rozpowszechnieniu ustroju wspólności majątkowej małżonków. Nie chodziło tu jednak o wspólną własność całego mienia (*Gütergemeinschaft*), ale pojedynczego obiektu — najczęściej budynku, w którym małżonkowie razem mieszkali (*Gutgemeinschaft*). Bogaty materiał źródłowy zużytkowany w części drugiej (s. 47-115) dowodzi znów nie mniej szerokiego stosowania systemu polegającego na wzajemnych przysporzeniach majątkowych (*Ehegabenverhältniss*). Wchodziły tu zwłaszcza w grę takie instytucje, jak wyprawa (*Heimsteuer*), podarek poranny (*Morgengabe*) i wiano (*Widerlegung*). Rzadkie natomiast zastosowanie, jak to wynika ze zwięzłe ujętej trzeciej części monografii (s. 117-122), znajdował w średniowiecznym Wiedniu system wspólności dorobku, powstającej samoczynnie, bez intercyzy ślubnej, przez sam fakt nabycia nieruchomości przez jednego z małżonków w czasie trwania pożycia (*selbsttätiges Ehegüterrecht*).

Praca H. Demeliusa stanowi niewątpliwie poważny krok naprzód na drodze do poznania średniowiecznego prawa, i to nie tylko w ramach zakreślonych tytułem, albowiem zużytkowany materiał źródłowy dał autorowi okazję do wejścia w problematykę innych także gałęzi prawa prywatnego, jak prawo spadkowe, opiekuńcze i o księgach gruntowych. Ale ma też omawiana monografia jeszcze dodatkowe walory. Napisana w sposób niezwykle barwny, żywy i sugestywny, przybliża czytelnikowi obraz średniowiecznego Wiednia, życia jego mieszkańców, ich spraw rodzinnych, zawodowych i majątkowych. Wprowadza do domów przy istniejących do dziś placach i ulicach naddunajskiej stolicy, do podmiejskich ogrodów i sadów czy okolicznych winnic. Zaznajamia z licznymi rodzinami wiedeńskimi, co

prawda tylko spośród warstw posiadających (bo przecież idzie o prawo majątkowe), chociaż niekoniecznie należącymi do „Wiener Honoratioren”. Nie tracąc charakteru studium z historii prawa, ma zatem książka prof. Demeliusa znaczenie także dla innych dziedzin wiedzy mediewistycznej. Widać, że wyszła ona spod pióra nie tylko prawnika, ale zarazem humanisty, rozmiłowanego w przeszłości swego rodzinnego miasta.

LESŁAW PAULI (Kraków)

Geoffrey Rudolph Elton, *Modern Historians on British History, 1485 - 1945, A critical bibliography, 1945 - 1969*, London 1970, Methuen & Co Ltd, ss. VIII + 240 (University Paperbacks, 379).

Wybitny znawca historii ustroju Anglii XVI w. G. R. Elton napisał na prośbę redakcji „Historische Zeitschrift” krytyczną bibliografię wydanych po 1944 r. prac z zakresu historii nowożytnej Anglii i Wielkiej Brytanii poczynawszy od czasów Tudorów. Bibliografia ta — doprowadzona do maja 1967 r. — ukazała się w 1969 r. Dzieło swe autor przerobił następnie dla potrzeb czytelnika angielskiego oraz rozszerzył, w szczególności o pozycje wydane do końca 1969 r.

Praca G. R. Eltona stanowi nader użyteczną pomoc dla historyka nowożytnych dziejów Anglii, tym bardziej, że badania przeprowadzane w minionym 25-leciu zmieniły całkowicie stan wiedzy w wielu materiach. Autor przedstawił osiągnięcia wszystkich dyscyplin historycznych, wyłączając z pola swego zainteresowania jedynie studia dotyczące zagadnień o charakterze wyłącznie lokalnym, historii ekspansji kolonialnej i posiadłości zamorskich oraz historii literatury. W pracy zostały omówione, w bardzo zwięzły oczywiście sposób, wszystkie prawie pozycje książkowe, łącznie z wydawnictwami źródeł, jak również spora część artykułów i rozpraw zamieszczonych w czasopismach naukowych. Przy pozycjach książkowych uwzględnione zostały wszystkie recenzje publikowane w „English Historical Review” oraz poważniejsze recenzje z innych czasopism (głównie „Historical Journal” i „History”).

Prezentację bogatego dorobku badań nad nowożytną historią Anglii rozpoczął autor przedstawieniem kolejno „works of reference”, tj. bibliografii, przeglądów badań, drukowanych inwentarzy itp., wydawnictw źródeł oraz prac o charakterze ogólnym. Następnie omówił prace poświęcone kolejnym stuleciom dziejów Anglii i Wielkiej Brytanii. Osobno przedstawione zostały wreszcie prace poświęcone „historii społecznej”, „historii idei”, jak również Szkocji oraz Irlandii. Warto podkreślić elastyczny układ poszczególnych rozdziałów. Każdy z rozdziałów chronologicznych został skonstruowany w inny sposób, zależnie od wagi zagadnień (np. przy XVIII w. problemy administracji znalazły się przy końcu, podczas gdy dla XX w. zostały omówione znacznie wcześniej) oraz od specyfiki okresu (np. chronologiczny głównie układ rozdziału poświęconego okresowi 1603 - 1714). Praca została zaopatrzona w dwa indeksy: autorów i wydawców oraz przedmiotowy (łącznie z osobowym).

Praca G. R. Eltona powinna szczególnie zainteresować historyków państwa i prawa. Wynika to po części z tego, iż autor jest specjalistą historii ustroju; główny jednak powód stanowi fakt, że historia ustroju, a po części i historia prawa, należy do najbardziej rozwiniętych pod względem ilości publikacji i ich jakości dyscyplin historycznych w krajach anglosaskich. W ramach poszczególnych rozdziałów chronologicznych znalazły się punkty poświęcone zagadnieniom ustrojowym, jak „administracja i konstytucja” XVI w. (s. 33 - 7), „parlament i partie” oraz „administracja i rząd” XVIII w. (s. 82 - 6, 90 - 1) — podobnie dla XIX w. (s. 113 - 20, 120 - 4), „rząd” XX w. (s. 151 - 2). Osobno też omówione zostały w roz-

dziale o „historii społecznej” badania z zakresu historii prawa sądowego (s. 172 - 5) oraz w rozdziale o „historii idei” prace z zakresu historii doktryn polityczno-prawnych (s. 176 - 85). Ponadto jednak zagadnienia ustrojowe i prawne przewijają się przez cały przegląd, bowiem podejmujące je prace zostały przedstawione również w kategorii studiów ogólnych oraz przy omawianiu innych dziedzin, jak historii politycznej, historii kościoła itp. Także wiele prac z zakresu „historii społecznej” można zaliczyć do historii administracji, a niektóre prace umieszczone pod pozycją „kultura i cywilizacja” (zwłaszcza w XVII w.) — do historii doktryn polityczno-prawnych.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

G(ordon) Griffiths, *Representative Government in Western Europe in the sixteenth century*. Commentary and documents for the study of comparative constitutional history, Oxford, Clarendon Press, 1968, ss. XVIII, 622.

Anglosaski system nauczania uniwersyteckiego oparty na ogromnym zestawie różnorodnych lektur w połączeniu z szybkim wzrostem ilości uczelni i studiujących powoduje pojawianie się w tych krajach coraz liczniejszych antologii tematycznych, obejmujących zarówno źródła, jak też i literaturę przedmiotu. Myśl przygotowania takiego tomu, poświęconego przełomowemu okresowi w życiu zachodnich zgromadzeń stanowych, wyszła od tak wybitnych znawców zagadnienia, członków Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'États, jak H. Cam, E. Lousse, H. G. Koenigsberger, oraz J. Russell Major. Jej opracowania podjął się profesor Uniwersytetu Washington (Seattle) G. G., mając na względzie ułatwienie nauczającym i uczącym się pogłębionego, porównawczego traktowania zagadnienia. Spośród krajów zachodniej Europy wybrał on te, których zgromadzenia miały najbardziej reprezentatywny, niejako modelowy charakter, a to: Kastylię, Katalonię, Sycylię, Francję (stany generalne, prowincjonalne, zgromadzenia Hugonotów), Niderlandy (stany generalne i prowincjonalne), Anglię.

Poświęcone im kolejne partie opracowania składają się z: kilkunastostronicowego wstępu charakteryzującego pozycję i strukturę organu przedstawicielskiego, bardziej szczegółowej bibliografii zagadnienia, katalogu zgromadzeń odbytych w XVI w., wreszcie z kilku tekstów źródłowych w języku oryginału (w całości, lub wyjątkach), tłumaczonych nadto poza angielskimi i francuskimi na współczesną angielszczyznę, ilustrujących problemy poruszone we wstępie. Tom uzupełniają krótkie indeksy — rzeczowy, władców oraz osobistości.

W sumie otrzymaliśmy interesujące i pożyteczne wydawnictwo, ułatwiające pogłębione przedstawienia porównawcze o charakterze syntetycznym, godne naśladowania dla innych epok i regionów.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Dokumenty sowjetsko-italjańskiej konferencji istorikow 8 - 10 aprjelja 1968 goda. Izdatjelstwo „Nauka”, Moskwa 1970, ss. 373+2 nlb.

Omawiane wydawnictwo zawiera materiały trzeciej radziecko-włoskiej konferencji historyków, jaka odbyła się w Moskwie w kwietniu 1968 r. Było to kolejne ogniwo tradycyjnej już imprezy naukowej, jaką stanowią spotkania robocze historyków radzieckich z włoskimi historykami-marksistami, odbywane na przemian w stolicach obu krajów. W publikacji zamieszczone zostały cztery obszernie referaty (s. 11 - 154) oraz 41 głosów w dyskusji, przedstawionych przez 9 włoskich i 22 radzieckich uczestników sesji (s. 155 - 366).

Historyków prawa zainteresują przede wszystkich referaty i wypowiedzi na temat rozwoju absolutyzmu w Europie. Należy tu referat prof. Ł. W. Czerepnina, przedstawiający proces kształtowania się monarchii absolutnej w Rosji (*K woprosu o skladywanii absoljutnoj monarchii w Rosii XVI - XVIII w.* s. 11 - 60), wysooko oceniony przez uczonych włoskich. Świadczy o tym wypowiedź prof. Paolo Alarti, według którego „naukowe znaczenie tego referatu jest bez wątpienia tak wielkie, że można go uważać za etap w rozwoju radzieckiej nauki historycznej” (s. 360). Drugi referat z tej samej problematyki opracowany został przez prof. Corrado Vivanti. Nie pretenduje on do całościowego ujęcia dziejów absolutyzmu włoskiego, ale przynosi szereg nowatorskich spostrzeżeń dotyczących różnych jego aspektów, na tle porównawczym analogicznych zjawisk w innych krajach zachodniej Europy w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII stulecia (*Zamjetki k dyskusii ob absoljutizmje 1550 - 1650 gg.*, s. 61 - 85).

Drugim zagadnieniem, którym zajmowano się na konferencji, były dwustronne stosunki rosyjsko-włoskie, zwłaszcza zaś powiązania działaczy i organizacji rewolucyjnych obu krajów w drugiej połowie XIX w. Zostały one omówione również w dwóch referatach, będących rezultatem badań doc. I. W. Grigoriewy (*K istorii obszczestwjenno-rewolucyjnyh swjazej mjezdu Rossijej i Italijej w 60 - 90-e gody XIX w.*, str. 86 - 119) i prof. Ernesto Ragioneri (*Italo-russkije obszczestwjennyje swjazi 1860 - 1900 gg.*, s. 120 - 154).

Wszystkie materiały zostały ogłoszone w języku rosyjskim. Całość wydawnictwa, które zamyka indeks osób (s. 367 - 374), przygotowana została do druku przez 9-osobowe kolegium redakcyjne, pod przewodnictwem członka Akademii Nauk ZSSR prof. S. D. Skazkina.

LESŁAW PAULI (Kraków)

Harold C. Syrett (wybrał i wydał), *American Historical Documents*, College Outline Series nr 100, Barnes & Noble, Inc., New York 1967, wyd. VII, ss. 431.

Jest rzeczą trudną zamieścić w stosunkowo małym tomie wszystkie ważniejsze źródła dotyczące całej historii Stanów Zjednoczonych Ameryki, począwszy od 1606 r. (Pierwsza Karta Wirginii), a skończywszy na 1965 r. (kwestia praw obywatelskich za czasów prezydentury Johnsona). Jeżeli wydawcy się to udało, to dzięki metodzie, iż na około 380 pozycji źródłowych uwzględnionych w wydawnictwie zdecydowana większość (przeszło 250) podana jest tylko w zwięzłym i jasnym streszczeniu. Reszta, tj. ważniejsze pozycje, wydrukowana jest in extenso lub w ekscerptach oraz zaopatrzona krótkimi uwagami wstępnymi wydawcy.

Wydawca uwzględnił źródła bardzo różnorodne. Obok dokumentów (akty o charakterze konstytucyjnym, orzeczenia Sądu Najwyższego itp.) znajdujemy w zbiorze wyjątki ze starych kronik (np. dotyczące początków kolonii Wirginia), źródła epistolarne, fragmenty literatury politycznej. Dzięki temu czytelnik poznaje w wielu wypadkach nie tylko ostateczny rezultat jakiejś działalności politycznej lub społecznej w postaci oficjalnego aktu, lecz może zaznajomić się również z tłem wspomnianej działalności, tj. z ideami oraz z poglądami i intencjami ludzi tworzących historię Stanów Zjednoczonych.

Omawiane wydawnictwo ma charakter — stosując nasze kryteria — pracy popularnonaukowej, może też stanowić pomoc naukową dla studenta. Dla czytelnika nieamerykańskiego jest zwięzłym i ciekawym kompendium wiedzy o dziejach Stanów Zjednoczonych, podanej w formie wyboru źródeł. Mimo że dotyczy ogólnej historii Stanów Zjednoczonych, zainteresuje szczególnie — ze względu na dobór tekstów — historyka państwa. Większość tekstów wiąże się bowiem z historią państwa. Obok takich podstawowych tekstów, jak np. Deklaracja Niepodległości

z 1776 r., Artykuły Konfederacji z 1781 r. i Konstytucja z 1787 r. wraz z poprawkami, znajdujemy w wyborze pierwsze karty kolonii Wirginii (1606 r.), Massachusetts (1629 r.), Pensylwanii (1701 r.), Deklarację Praw Wirginii (1776 r.) i szereg innych aktów o wielkim znaczeniu. Dodajmy też, iż na około 380 pozycji uwzględnionych w wydawnictwie, aż 51 dotyczy orzeczeń Sądu Najwyższego, począwszy od słynnej i precedensowej sprawy z 1803 r. (*Marbury v. Madison*) za czasów prezesury J. Marshalla, a skończywszy na 1964 r. (*Wesberry v. Sanders* — kwestia interpretacji art. 1 ust. 2 konstytucji federalnej, mówiącego o proporcjonalnym rozdziale mandatów poselskich w stosunku do liczby ludności).

BOGDAN LESIŃSKI (POZNAŃ)

Hansjochen Hancke, *Die Lehre vom Divine Right of Kings bei Jakob I, von England und ihre Bedeutung in den englischen Verfassungskonflikten des frühen 17. Jahrhunderts*, [b.m.w.] 1969, ss. 124+2 nlb. (Diss. Univ. Münster)

Do najczęściej podejmowanych problemów historii doktryn politycznych, a zarazem historii ustroju Anglii należy charakter i znaczenie doktryny „boskich praw królów”, jaką głosił największy doktryner na tronie angielskim — Jakub I Stuart. Mimo gruntownego opracowania problem ten został znów podjęty w pracy doktorskiej obronionej na uniwersytecie w Münster. Autor tej zwięzłej pracy zajął się po kolei samą doktryną króla Jakuba, następnie jej źródłami i charakterem, a na końcu wysoce spornym, co najmniej od początku XVII w., problemem charakteru i zakresu prerogatywy królewskiej. Konstrukcja pracy nie jest zresztą przejrzysta, w szczególności problematyka źródeł i podłoża doktryny Jakuba została poruszona w kilku różnych miejscach.

Podejmując tak gruntownie już opracowany temat autor mógł liczyć się z tym, że trudno mu będzie wnieść coś nowego do aktualnego stanu wiedzy w tej dziedzinie. W istocie też wniósł niewiele; poza szerszym od dotąd znanego zestawieniem wydań pism politycznych Jakuba I za jego zasługę można uznać tylko zaatakowanie z innej nieco strony dostatecznie już osłabionych przez argumentację G. Rittera tez wydawcy dzieł króla Jakuba, amerykańskiego historyka doktryn C. H. Mc Ilwaina. Autor ograniczył swe zainteresowania do historii doktryn, wykorzystując w tym zakresie pełną literaturę przedmiotu; nie wykorzystał jednak, niestety, w pełni literatury z zakresu historii ustroju, przez co nie uwzględnił niektórych prac, które mogły mieć wpływ na wartość jego tez.

W rezultacie praca H. Hanckego stanowi raczej próbę systematyzacji znanego materiału. Trudno jednak uznać ją za nową monografię tego ważnego i interesującego zagadnienia.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

Gerd Kleinheyer, *Zur Rechtsgestalt von Akkusationsprozess und peinlicher Frage im frühen 17. Jahrhundert. Ein Regensburger Anklageprozess vor dem Reichshofrat*. Wissenschaftliche Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Band 45. Westdeutscher Verlag, Opladen 1971, s. 71.

Dotychczasowi badacze interesujący się historią procesu karnego ery nowożytnej skupili swoją uwagę na zagadnieniach postępowania inkwizycyjnego, które od czasu wydania ustawy karnej Karola V (*Constitutio Criminalis Carolina*) z 1532 r. szeroko rozpowszechniło się w Niemczech i innych krajach europejskich. Mało natomiast zajmowano się procesem skargowym, wychodząc z założenia, że

wobec preponderancji formy inkwizycyjnej stracił on niemal zupełnie swoje znaczenie. Zdaniem autora rzecz miała się jednak inaczej, albowiem postępowanie skargowe stosowane było — równoległe z inkwizycyjnym — jeszcze w pierwszej połowie w. XVIII. „Nicht die Beseitigung dieser Prozessform — pisze prof. Kleinheyder — war bis dahin das Anliegen des absolutischen Gesetzgebers, sondern die subsidiäre Ausbreitung des Inquisitionsverfahrens” (s. 21). Dopiero więc ustawodawstwu oświeconego absolutyzmu z przełomu XVIII i XIX stulecia „blieb es vorbehalten, den Anklageprozess ganz zu verdrängen” (s. 24). Dlatego też poświęcił autor swoją pracę wyjaśnieniu szeregu zagadnień występujących w procesie skargowym w praktyce niemieckiej z pierwszej połowy XVII w.

Materiał źródłowy, na którym oparł się G. Kleinheyder, zacierpnięty został z akt procesowych, zachowanych w Archiwum Domu Panującego, Dworu i Państwa (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) we Wiedniu. Posłużył się on konkretnym *casusem*, poddając szczegółowej analizie prawniczej akta jednego tylko, zresztą niezbyt doniosłego, ale charakterystycznego procesu o kradzież, jaki toczył się przed sądem miejskim w Ratyzbonie (*Kämmerer und Rat der Stadt Regensburg*) i radą nadworną Rzeszy (*Reichshofrat*) w Wiedniu w latach 1636 - 1639. Oskarżycielem był pułkownik wojsk cesarskich Jarosław Schaffmann, podejrzaną służącą Anna Lechermayer, a przedmiotem sprawy kradzież poważnej kwoty pieniężnej, otrzymanej przez poszkodowanego na zaciąg żołnierzy w związku z toczącą się wojną trzydziestoletnią. Przebieg tego procesu, skrupulatnie konfrontowany z przepisami szeregu ustaw karnoprocessowych epoki absolutyzmu i opiniami uczonych zawartymi w ówczesnej literaturze prawniczej, pozwolił autorowi na omówienie takich kwestii, jak wzajemny stosunek obu form postępowania karnego, związek zachodzący między celem a formą procesu, współzależność stosowanych tortur i istniejących poszlak, rola zasad *ne bis in idem* oraz *in dubio pro reo* itp. Omawiana praca wzbogaca więc w sposób istotny dotychczasowy stan wiedzy o procesie karnym w Niemczech we wziętym pod uwagę okresie.

Nie ma natomiast w publikacji — co nas zresztą nie dziwi, ale z naszego punktu widzenia uznać należy za lukę — rozpatrzenia odnośnego *casusu* w aspekcie jego treści klasowej. W danym wypadku kwestia ta nasuwa się w sposób wyraźny, skoro oskarżycielem była *persona in dignitate constituta*, oskarżoną *leichtfertige Magd* (s. 12), a sędziami bogaci patrycjusze cesarskiego miasta. Wyjaśnienie jej jednak nie byłoby *in concreto* rzeczą zupełnie prostą, a to wobec nieoczekiwanego epilogu sprawy *in favorem* Anny Lachermayer.

W aneksie do swej rozprawy zamieścił autor nie publikowany dotąd tekst ordynacji karnoprocessowej miasta Ratyzbony (*Der Stadt Regensburg Peinliche Gerichtsordnung*), stanowiącej rodzaj lokalnego rozporządzenia wykonawczego do wielokrotnie powoływanej w niej *Caroliny* (s. 50 - 71). Ustalił przy tym, że „diese Ordnung erst nach 1558, wahrscheinlich aber zwischen 1565 und 1575, in Kraft getreten ist” (s. 45). Udostępnienie tego pomnika prawnego szerszemu gronu badaczy jest zatem dodatkową zasługą prof. Kleinheydera.

LESŁAW PAULI (Kraków)

Cesare Beccaria, *Dei Delitti e delle Pene*. Con una raccolta di lettere e documenti relativi alla nascita dell'opera e alla sua fortuna nell'Europa del Settecento. A cura di Franco Venturi, Nuova Universale Einaudi nr 57, wyd. II, Torino 1970, ss. 670.

Należy zasygnalizować drugie już wydanie dzieła Beccarii w opracowaniu prof. F. Venturi, które stanowi zarazem najlepszą, jak dotąd, antologię myśli humanitarnej w Europie. Wybór tekstów dokonany został rzecz jasna w bezpośrednim

związku z postacią i poglądami Beccarii, ale skoro wiemy, iż dla Europy idei humanitarnej właśnie. Beccaria *pars magna fuit* znaczenie wyboru dokonanego przez Venturiego nie wymaga podkreślenia. Wystarczy zresztą porównać bogactwo treści omawianej publikacji z skromnym wyborem dokonanym przed paru laty przez J. Heatha (*Eighteenth Century Penal Theory*, Oxford 1963). Obok dokumentacji związanej bezpośrednio z powstaniem dzieła Beccarii, najszerzej w wyborze tekstów reprezentowane są teksty włoskie i francuskie, te ostatnie zresztą w języku oryginałów. Za nimi idą materiały angielskie, rosyjskie (głównie związane z Nakazem Katarzyny II) oraz hiszpańskie. Szwecja, Niemcy, Austria, Dania i Szwajcaria potraktowane zostały marginesowo. Beccarii w Polsce poświęcił wydawca zbioru jedynie krótką uwagę we wstępie. Trzeba jednakże tu przyznać, iż chociaż Beccaria w Polsce był szeroko znany, o czym świadczy przekład T. Wagi, to jednak wzmianki o jego dziele i poglądach mają w naszych źródłach charakter zgoła fragmentaryczny. Przydałaby się np. polskiemu czytelnikowi antologia polskiej i europejskiej myśli humanitarnej.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Toruń)

Sur le féodalisme, Éditions Sociales, Paris 1971, s. 272. Centre d'Études et de Recherches Marxistes.

Tom zawiera materiały spotkania dyskusyjnego zorganizowanego przez CERM w 1968 r. Zasadniczy przedmiot, wokół którego skoncentrowało się dziewięć referatów oraz liczne głosy dyskusyjne stanowi analiza schyłkowej postaci feudalizmu we Francji XVIII w. oraz sposobu produkcji (feudalizmu?) występującego w krajach prekolonialnego Maghrebu. Za szczególnie interesujące oraz instruktywne uznać wypadnie referaty A. Soboula o feudalizmie francuskim w przededniu Rewolucji (wraz z jego wystąpieniami dyskusyjnymi) oraz J. Ponceta na temat sytuacji w Tunezji XIX w. Zbiór ten, nie tak ciekawy i treściwy jak poprzedni, poświęcony tzw. „azjatyckiemu sposobowi produkcji”, przynosi jednak wiele sugestii wartych przemyślenia przez zajmujących się problematyką przechodzenia od feudalizmu do kapitalizmu.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Karl-Heinz Osterloh, *Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Eine Studie zur Zusammenhang von Kameralwissenschaft und Verwaltungspraxis*, Hist. Studien 409, Matthiesen Verlag, Lübeck und Hamburg 1970, ss. 271.

W głośnej książce R. A. Kanna (niem. przekład z 1962: *Kanzel und Katheder, Studien zur österr. Geistesgeschichte...*) Sonnenfels jako polityk i ideolog tereźjańskiego Oświecenia zyskał sobie pozycję szczególnej miary. Obecnie otrzymaliśmy pracę o ściśle określonym profilu, traktującą działalność i twórczość Sonnenfelsa w ramach tak od dawna czekających na badaczy dziejów nauk administracji i prawa administracyjnego. Rozprawa Osterloha zasługuje, moim zdaniem, na najwyższe uznanie, otwiera wiele nowych dróg, stwarza nową sytuację badawczą. Dla imponującej działalności Sonnenfelsa należałoby szukać syntetycznej oceny w stwierdzeniu, iż był najradykałniejszym przedstawicielem Oświecenia, który działał w ramach państwa austriackiego, w granicach jakie wykreślały mu plany reformy Marii Teresy i Józefa II, a nie przeciw temu państwu. To określa nie-

zwykle wręcz praktyczne znaczenie i trwałość rzeczywistych wpływów Sonnenfelsa — był on twórcą nowoczesnej administracji austriackiej, twórcą obowiązującego ją ustawodawstwa, twórcą podręczników, z których się kształciła i wreszcie nawet twórcą jej języka urzędowego i stylu kancelaryjnego. Wiele było w tym wszystkim wątków, które nie przyniosły biurokracji austriackiej sławy, a jedynie żałosne konsekwencje. Dla swojej przecież epoki, w ramach instytucjonalnych i ideologicznych jakie określały działanie Sonnenfelsa, inaczej przecież działać nie mógł. Wystarczy przypomnieć świetnie ukazane przez autora zmienne dzieje policji w Austrii w okresie 1780 - 1803: między tajną policją von Pergena a upartym dążeniem Sonnenfelsa do realizacji zasad państwa praworządowego na odcinku policji. Od 1765 r. austriacka nauka administracji (w rozumieniu szerokim nowoczesnej, tj. oświeceniowej kameralistyki) pozostawała w krajach austriackich pod wyłącznym panowaniem dzieł i poglądów Sonnenfelsa. W swej wszechstronnej działalności pisarskiej, pedagogicznej, politycznej, kodyfikacyjnej był nie człowiekiem, lecz instytucją. Osterloh — po omówieniu zagadnień wstępnych — poświęcił pierwszą część swej pracy Sonnenfelsowi jako teoretykowi oświeconego absolutyzmu. W kwestiach ogólniejszych można by podjąć tu niejedną dyskusję, wskazać na pominięcie dorobku nauki historii prawa polskiej czy też czeskiej (Klabouch, Urfuś). Część druga przynosi nam analizy państwowej działalności Sonnenfelsa (*Des Staatsmann Sonnenfels. Lehre und Praxis in der Reformperiode des österreichischen Absolutismus*). Wśród rozlicznych wątków wartych uwagi i niekiedy polemiki wspomnijmy takie istotne problemy, jak: sprawę pozycji finansów w całokształcie doktryny oświeconego absolutyzmu, problem uporczywie głoszonej przez Sonnenfelsa potrzeby tzw. kodeksu politycznego związanego nierozzerwalnie z ideą drogą Sonnenfelsowi praworządnego działania administracji czy też rolę poglądów Sonnenfelsa w austriackiej tradycji uniwersyteckiej. W sumie książka ciekawa i pożyteczna, stanowiąca istotny krok w badaniach nad tematyką od niedawna ogólnie docenianą.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Toruń)

Moderne deutsche Sozialgeschichte, hrsg. von Hans-Ulrich Wehler, Neue Wiss. Bibliothek 10, Kiepenheuer-Witsch, Köln-Berlin 1968, s. 593.

Z pewnym opóźnieniem warto przecież zasygnalizować nową formę prezentacji stanu badań w zakresie historii społecznej Niemiec XIX-XX w., jaką stanowi tom 10 biblioteki naukowej redagowany przez H. U. Wehlera. Obok wyboru reprezentatywnych dla badań naukowych ostatniego dwudziestolecia rozpraw naukowych, reprezentujących główne nurty problematyki i metody badawcze, praca została zaopatrzona w interesującą selektywną bibliografię dorobku niemieckiej historiografii w zakresie spraw społecznych dla okresu 1789 - 1965. Z 21 rozpraw niektóre zasługują na szczególną uwagę z naszego polskiego punktu widzenia, inne dlatego, iż stanowią reprezentatywne osiągnięcia niemieckiej historiografii. Z problematyką polską bliżej się wiążą dwie rozprawy: H. Linde pisze na temat: *De soziale Problematik der masurischen Agrargesellschaft und die mazurische Einwanderung in das Emscherrevier*, a H. U. Wehler, ogłosił swój artykuł z 1961 r. pt. *Die Polen im Ruhrgebiet bis 1918*. Do najciekawszych rozpraw zbioru zaliczyć należy rozważania nestorów historii społecznej W. Conze i H. Mommsena na tematy metodologiczne, dyskusyjny artykuł E. Kehra *Zur Genesis der preussischen Bürokratie und des Rechtsstaats. Ein Beitrag zum Diktaturproblem* oraz dwie rozprawy H. Rosenberga: *Wirtschaftskonjunktur, Gesellschaft und Politik in Mitteleuropa, 1873 - 1896* i *Die Pseudodemokratiesierung der Ritter-*

gutsbeesitzerklasse. W sumie zawartość tomu udostępnia głównie rozprawy gawitujące wokół problematyki Wiosny Ludów i jej następstw (R. Stadelmann, F. Balser, W. Zorn) oraz sytuacji poprzedzającej wybuch I Wojny Światowej (K. E. Born, F. Zunkel, G. Roth, T. Nipperdey, W. Sauer) i w tym zakresie udostępnia wielokrotnie teksty inną drogą trudno dostępne.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Toruń)

Commémoration du Centenaire du Code Pénal Belge, Université de Liège 1968, ss. 398.

Publikacja niniejsza zawiera materiały sympozjum naukowego odbytego w Liège w dniach 2-3 VI 1967 w związku z stuleciem k.k. belgijskiego z 1867 r. W obradach brali udział specjaliści prawa karnego z wielu krajów i oni też byli autorami referatów. Tak więc, poza znanym także z swych prac z zakresu historii prawa prof. Gravenem, obrady i kierunek zainteresowań odzwierciedlały spojrzenie teoretyków i praktyków prawa karnego, a nie historyków prawa. W krajach zachodnioeuropejskich zresztą, aż do chwili obecnej, rzadko kiedy historycy prawa wkraczają swymi badaniami w XIX w., nie mówiąc już o dwudziestym. Wśród referatów wymieńmy najciekawsze: raport generalny Ch. Braasa, *A propos du Code de 1867, Etat du droit répressif en Belgique*; H. H. Jeschecka, *L'évolution de la politique criminelle allemande et belge depuis cent ans*; G. Levasseura, *Le Code Pénal français de 1867 à 1967*; J. Gravena, *L'évolution du droit pénal suisse des cent dernières années*; M. Kadara, *Réflexions sur le droit pénal hongrois*. Raporty także poświęcone sprawom współczesnym wygłosili m. in. Jerzy Sawicki, oraz reprezentanci Luxemburga, Włoch, Holandii, CSR i Rumunii.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Toruń)

David J. Rothman, *Politics and Power. The United States Senate 1869 - 1901*. Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts 1966, ss. 348.

Studium Rothmana o senacie Stanów Zjednoczonych Ameryki dotyczy okresu od prezydentury U. S. Granta do wyboru T. Roosevelta. W czasie tego okresu zmieniają się formy działalności senatu, i to jest właśnie tematem pracy autora, który analizuje, jakie były przyczyny i skutki tych zmian.

Na początku badanego okresu senatorowie mieli dużą swobodę przy podejmowaniu decyzji, byli jeszcze — tak jak poprzednio — „indywidualistami” w małym stopniu związanymi wytycznymi partii, którą reprezentowali. „Jestem senatorem Stanów Zjednoczonych. Moje obowiązki senatora stoją ponad decyzjami konwentyklów partyjnych” — mógł twierdzić jeszcze w 1867 r. senator Charles Sumner (s. 19). Po 1870 r. dokonują się wyraźne zmiany: decyzje klubów (caucus) partyjnych wywierają coraz to większy wpływ na stanowisko senatorów, jak i na postępowanie (regulamin) w Senacie.

Praca Rothmana jest studium z dziedziny nauk politycznych. Historyk państwa znajdzie w niej jednak interesujące szczegóły dotyczące struktury i mechanizmu działania Senatu. Kilka załączonych diagramów pozwala zaznajomić się ze składem socjalnym Senatu (pochodzenie, zawód, wykształcenie). Łatwo można się zorientować, że w omawianym okresie dominowały dwie grupy: prawników i byznesmenów.

BOGDAN LEŚŃSKI (POZNAŃ)

Robert Paris, *Les origines du fascisme*, coll. Questions d'histoire, Flammarion, Paris 1968, ss. 140.

Nowa kolekcja historyczna stanowi swego rodzaju uproszczoną wersję obszernych tomów *Nouvelle Clio* i opiera się na założeniu stwarzania ogólnie dostępnej dokumentacji dla ważkich problemów historycznych w ten sposób, iż w części pierwszej każdego tomu zawarty jest rys historyczny (*un exposé des faits*) danego zagadnienia, a w części drugiej (*le dossier de la question*) otrzymujemy wybór ważniejszych tekstów źródłowych i ocen historycznych oraz omówienie związku stanu badań z zaznaczeniem, jakie kwestie pozostają sporne w dotychczasowych badaniach oraz jakie problemy są nadal nie zbadane. Chronologia i bibliografia zamykają tomik stanowiący swego rodzaju pożyteczne pendant do tomików serii „Que Sais-je?”. Początki faszyzmu opracowane zostały dla serii przez najlepszego francuskiego znawcę problemu, autora najważniejszej w chwili obecnej monografii (1962) na ten temat. W przeciwieństwie do problematyki nazizmu, zdominowanej przede wszystkim przez osiągnięcia historiografii anglosaskiej, faszyzm włoski pozostaje domeną badań nauki włoskiej i w mniejszej mierze francuskiej (D. Guérin, M. Gallo, M. Vaussard). Zarys problemu pióra Parisa jest jasny i przekonujący. Dyskusyjne pozostają zbyt mało pogłębione (z braku miejsca?) analizy tak zasadniczych kwestii, jak stosunek faszyzmu do Risorgimento, a zwłaszcza problem — faszyzm a nazizm. Autor przyjął za udowodnioną tezę, iż Mussolini początki swej kariery wojennej (od 1914 r.) wiązał z subsydiami socjalistów francuskich i caratu. W sumie koncepcja serii interesująca, choć w wąskich ramach cienkiego tomiku grozi jej ewentualne spłykanie na miarę studenckich „bryków”.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Toruń)